

У статті наголошується на необхідності комплексного дослідження фондів зібрань церков і релігійних організацій України, а також архівів, бібліотек, музеїв, зібрань предметів церковного начиння як невід'ємної складової історико-культурного та мистецького надбання українського народу

РЕАЛІЯМИ суспільного життя в Україні сьогодні є: достатньо високий рівень релігійності населення; помітний вплив церков і релігійних організацій на процеси, що відбуваються у країні; створення сприятливих умов для розвитку та діяльності релігійних організацій, деклароване з метою забезпечення конституційного права громадян на свободу світогляду і віросповідання; утвердження засад світоглядної терпимості; дії державних органів, спрямовані на подальше підвищення довіри у взаємовідносинах між державою та церквою, у тому числі – повернення релігійним організаціям їхніх колишніх культурних будівель та майна. Все це привело як до офіційного визнання „употужнення потенціалу церкви в стратегії національного розвитку” [1, 19], так і до помітного кількісного та якісного зростання наукових досліджень з теорії й історії „традиційної релігійної культури українського суспільства” [2, 10] у контексті розвідок з теорії та історії культури, а вивчення явищ сакрального мистецтва – у широких зв'язках з різноманітними сферами культурного буття минулого і сучасності.

Дослідження художньої культури українського суспільства як цілісності та у взаєминах з іншими галузями культури (у сфері наших інтересів – з релігією), взаємин мистецтва як складової художньої культури з релігійною сферою духовного життя в умовах становлення демократії уже не виходять з позицій „науково-атеїстичного” протиставлення мистецтва і релігії [3], а реально спираються на визнання визначної ролі християнства Київської церковної традиції – православ'я та греко-католицизму, а також римо-католицизму, протестантизму, ісламу, іудаїзму, релігій національних меншин у формуванні культури і ментальності українського народу [2, 10].

Кожна конфесія, зароджуючись і утверджуючись на певній етнічній території, з одного боку, вбирає у свою обрядово-культурну сферу місцеві традиції (у тому числі світоглядні), тим самим сприяючи їхньому збереженню, а з іншого боку – викорінює ті самі елементи місцевої культури, які суперечать новому віровченню (хоча і постають духовним надбанням народу) [4]. Вплив тієї чи іншої конфесії на розвиток національної культури був неоднозначним у різні епохи як будь-яке соціокультурне явище [5], а яскраво виражена фаворизація владою однієї з церков та гальмування розвитку інших суб'єктів релігійного життя [6] і по

сьогодні даються взнаки.

Я. Хіміч

З огляду на викладене, для вивчення фондів зібрань церков і релігійних організацій України (сучасний стан та історична ретроспектива) у культурно-мистецьких вимірах, для вивчення церковного начиння як історико-культурного тексту необхідно звернутися до неупереджених досліджень з історії церкви. Як це не видається парадоксальним, але офіційно схвалені розвідки з історії церкви за радянських часів несли в собі не лише „науково-атеїстичний” заряд, а й ідеологію вже згадуваної державної фаворизації однієї з церков [7; 8 та ін.].

За останні 15 років в Україні з'явилися ґрунтовні дослідження (С. Абрамович, В. Бондаренко, Т. Горбаченко, В. Єленський, А. Колодний, М. Попович, О. Саган, П. Слободянюк, Д. Степовик та ін.), представлені і в наукових, і в окремих публічних книгозбірнях країни. Ці праці дозволяють, зокрема, здійснювати наукові розвідки закономірностей розвитку сакрального мистецтва і як складової художньої культури відповідних епох, і як складової розвитку діяльності церков у конкретних історичних умовах, у конкретних конфесіях, у конкретних регіонах.

З тісного взаємозв'язку з історією нації, церкви та історією формування духовної, релігійної культури суспільства можна зрозуміти, чому в певні історичні епохи з'являлася, стверджувалася чи відходила певна храмова архітектура, що спричиняло до тих або інших домінант у іконопису, монументальному живопису (мозаїка та фрески), церковній скульптурі, інтер'єрі, в оформленні рукописних та друкованих книг, а також мистецтві малих форм – шитві та вишивці, різьбленні, художньому литві, ювелірній справі тощо.

Історія церкви дає ключ до розуміння того, коли і чому ті або інші предмети включалися до богослужіння, ставали „речами церковними”, яку виконували роль, а відтак яких рис, у тому числі в культурно мистецьких вимірах, набували.

Очевидно, що великий пласт досліджень у цій сфері здійснено духовенством, церковними ієрархами, вченими-богословами як у самій Україні, так і в діаспорі. На жаль, ми не знайдемо їх у більшості світських бібліотек [9].

Вивчаючи фондові зібрання церков і релігійних організацій (в широкому сенсі) ми відносимо до них рухоме і нерухоме майно, сукупність предметів, які належать церкві або релігійній організації (релігійним гро-

мадам, братствам, управлінням і центрам, монастирям, місіонерським товариствам, місіям, духовним навчальним закладам, а також об'єднанням релігійних організацій), зберігаються у культових і спеціальних спорудах та використовуються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати й поширювати віру. У більш вузькому розумінні об'єктами дослідження є архіви та бібліотеки церков і релігійних організацій, церковні (церковно-історичні, церковно-археологічні) музеї, а також ті зібрання предметів релігійного призначення (необхідні для здійснення релігійної практики: облаштування будівлі релігійного призначення, церковне начиння, одяг священнослужителів тощо), які перебувають (зберігаються) у культових (спеціальних) приміщеннях і в той чи інший спосіб використовуються.

Не піддаючись спокусі обійняти неосяжне, виведемо за рамки нашого дослідження проблематику храмової архітектури, вважаючи її до певної міри розробленою і представленою як у спеціальних наукових працях, так і у виданнях, доступних широкому загалу і наявних у багатьох бібліотеках України. Маємо на увазі такі видання, як „Храми України” та серію “Національні святині України”.

Щоправда, шедеврів церковної архітектури, зразків, без перебільшення, усіх відомих архітектурних стилів, напрямів, течій, осмислених і зведених генієм українського народу, набагато більше. У сучасній Україні частина з них повертається до життя – відновлюється, реставрується, передається релігійним громадам, зводяться й нові храми вишуканих архітектурних форм, з інтер'єрами високої мистецької вартості, з відповідним церковним начинням.

Однак у кращому випадку вони представлені у скромних виданнях окремих монастирів чи церков, а найчастіше потрапляють однією світлиною до туристичного буклету-путівника чи краєзнавчої розвідки.

Не претендуючи на „всеохоплюючу” обізнаність з такою літературою, однак, методом так званої „випадкової” добірки регіонів та „випадкової” добірки видань у них, проілюструємо нашу тезу.

Отже, Волинська область: історичний нарис Ф.Г. Мандзюка „Володимир-Волинський Свято-Успенський собор”, виданий з благословення Преосвященного Симеона, єпископа Володимир-Волинського і Ковельського (Луцьк: Вісник і К^о, 2001), Закарпатська обл.: кольоровий рекламний буклет (міні-альбом) М. Сирохман „Дерев'яні церкви Закарпаття” (Ужгород: Закарпаття, 2002); Івано-Франківська обл.: релігійне видання „Український Афон. Манявський Хресто-Воздвиженський монастир”, що вийшло друком з благословення Високопреосвященнішого Іоасафа Архієпископа Івано-Франківського і Галицького УПЦ КП (Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004); Львівська обл.: довідкове ілюстроване видання „Архикатедра Святого Юра у Львові” (упоряд. Бертіш Г. – Л., 2001); Полтавська обл.: кольоровий буклет „Історія Свято-Миколаївської православної церкви смт. Диканька Полтавської області”, підготовлений до друку настоятелем церкви протоієреєм Василем Молнаром (2003), та путівник „Полтавський Крестовоздвиженський монастир”

(авт.-упоряд. Павлов В. – Полтава, 2004. – Рос.) – обидва видання вийшли у світ „з благословення Преосвященного єпископа Полтавського і Кременчуцького Філіпа”; Рівненська обл.: „Свято Воскресенський Троїцький Корецький ставропігійний жіночий монастир”, виданий з благословення Патріарха Московського і Всія Русі Олексія II, оригінал-макет виготовлений у видавництві православного Свято-Тихоновського Богословського інституту (М., 2003. – Рос), „Свято-Троїцький дерманський жіночий монастир” – видання монастиря, що побачило світ з благословення архієпископа Рівненського і Острозького Варфоломія (2001. – Текст рос. і укр.): Сумська обл.: кольорові релігійні буклети „Софронівський монастир” та „Молченський монастир”, що випущені з благословення Єпископа Конотопського і Глухівського Інокентія і видані Сумським обласним центром соціально-гуманітарного розвитку „Рідний край” (2003); Харківська обл.: рекламний буклет „Свято-Покровський монастир”, виданий з благословення Високопреосвященного Никодима, Митрополита Харківського и Богодухівського, Священного архімандрита Свято-Покровського монастиря м. Харкова (Х., 2002. – Рос.)

І це – лише незначна частина того, що видано останніми роками церквами і релігійними організаціями (чи у співпраці з ними) в регіонах.

Задля справедливості відзначимо, що подібні видання становлять значний інтерес для дослідників, адже містять обширний ілюстративний матеріал – сучасні та архівні фото, згадки про церковні архіви та бібліотеки, унікальне богослужбове начиння. Однак саме специфіка цих друків, їхній, почасти, рекламно-туристичний характер, орієнтованість на роль путівника для віруючих або на краєзнавче місцеве значення не дають змоги говорити про достатню історико-фактологічну базу та введення до наукового обігу нових джерел, беззастережно сприймати подані у них дані. Скажімо так, вони дають сигнал: де, що, як слід шукати історіку, бібліотекознавцю, архівісту, мистецтвознавцю.

Спільним для більшості видань є включення до них довідок щодо історії конкретного храму, його архітектурних особливостей та наявних (чи колись наявних) у ньому ікон. Зрештою, це цілком відповідає світовим тенденціям.

Зазначимо, що провідні дослідники різних країн світу в другій половині минулого століття почали приділяти особливу увагу іконознавству, зокрема, таким його царинам, як духовна природа ікони, її відмінність від інших видів релігійного малярства, історія ікони в різних країнах християнської культурної традиції, теологія ікони, іконографія, іконологія, техніка іконного малювання. Завдячуючи виданню в останні роки роботам: Д. Степовика „Іконологія й іконографія” (Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003), „Українська ікона. Іконотворчий досвід діаспори” (К.: Балтія Друк, 2003), „Історія української ікони Х-XX століть” (К.: Либідь, 2004), В. Лепяхіна „Ікона та іконічність” (Монастир монахів студитського уставу. – Л.: Свічадо, 2001), Я. Креховецького „Богослов'я та духовність ікони” (Катехитичний ін-т Львів. богослов. академії. – Л.:

Свічадо, 2002), Дмитрія (Яреми, патріарха) „Іконопис Західної України XII – XV ст.” (Л., 2005) – маємо справжній історичний прорив у дослідженнях ікони і як мистецтва, і як духовного атрибута Церкви.

Побачили світ й інші розвідки, де розглядалася українська ікона в контексті специфіки ідеології української церкви та її мистецтва: Мороз Я. „Естетика українського іконопису XIV-XV ст.” (К., 2005), Паньок Т. „Стильова еволюція в іконописі Слобожанщини XVII – початку XIX століття” (Х., 2005), Ременяка О.С. „Український іконопис XVI-XVIII століть на землях Холмщини та Підляшшя” (К., 2004), Федь І.А. „Трансцендентальні та культурологічні виміри феномену української ікони” (К., 2006).

Помітно менше уваги приділялося сакральному мистецтву малих форм, дослідженням церковного інтер'єру, церковної скульптури, шиття, релігійної вишивки тощо.

Головна особливість церковного мистецтва – включення більшості його творів у богослужіння, що зумовлює символічне значення та канонічність „речей церковних”, у не такому вже й далекому минулому унеможлиблювала з ідеологічних причин звернення світських дослідників до його вивчення.

Тому наразі у нас ще обмаль досліджень і наукових знань, що спричинено і знищенням церковних музеїв та бібліотек, наукових праць духовних академій, відсутністю достовірної та компетентної фахової інформації про фондіві зібрання церков і релігійних організацій.

Вивчення всіх складових фондіві зібрань церков і релігійних організацій України у культурно-мистецьких вимірах, виходячи за межі суто технологічного та описового: час, майстер, матеріал, технічні прийоми та художні методи, художньо-стильові особливості, добір виражальних засобів, формальні композиційні рішення тощо, на наше глибоке переконання, має піднятися до рівня історико-філософського та культурологічного осмислення традиційної релігійної культури українського суспільства та сакрального мистецтва.

За умов дотримання світськості досліджень, відмови від спроб клерикалізації культури і мистецтва, від вузькоконфесійності та визначення пріоритетності, „вірності” певній релігійній течії, кожен із представлених у нашій поліконфесійній багатонаціональній державі віросповідних напрямів розкриє свої історичні традиції, етнічні та обрядові особливості, що безпосередньо відбивалися в архітектурі, облаштуванні культурних споруд, у богослужбовому начинні, в організації та функціонуванні бібліотек, архівів, музеїв, тобто – фондіві зібрань, які є тим культурно-мистецьким текстом, за яким дослідники, науковці, працівники культури, просто належним чином підготовлені небайдужі люди зможуть прочитати не лише історію конфесій і сакрального мистецтва, а й простежити розвиток усієї національної культури, історію країни та регіону.

Список використаної літератури

1. Релігійно-церковний комплекс в Україні: стан і тенденції // Виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають із її членства в Раді Європи: Зб. матеріалів круглого столу. – К.: Світ Знань, 2006. – С. 19-22.
2. Концепція державно-конфесійних відносин в Україні // Нац. безпека і оборона. – 2004. – № 3 (51). – С. 3-10.
3. Угринович Д.М. Искусство и религия: теорет. очерк. – М.: Политиздат, 1982. – 288 с.
4. Рудницька О.П. Українське мистецтво у полікультурному просторі: Навч. посіб. – К.: ЭксОб, 2000. – 208 с.
5. Бодак В. Міжконфесійний діалог як діалог культур // Актуальні питання соціально значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні. Зб. матеріалів. – К., 2004. – С. 205-214.
6. Бондаренко В. Духовно-моральний потенціал церкви і шляхи посилення його впливу на українське суспільство / Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наук. пр. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – № 14. – С. 23-34.
7. Никольский Н.М. История русской церкви. – М.: Политиздат, 1985. – 488 с. – (Б-ка атеист. лит.).
8. Русское православие: веки истории. – М.: Политиздат, 1989. – 719 с.
9. Хімич Я.О. Роль та місце інформаційних ресурсів бібліотек церков та релігійних організацій України у формуванні духовної культури нації // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 236-243.

РАРИТЕТНИМ ВИДАННЯМ – ДРУГЕ ЖИТТЯ

ЗБЕРЕЖЕННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК

У бібліотеках та архівах України зберігається понад 60 млн. унікальних документів XV–XX століть. Майже 2 млн. з них – безцінні пам'ятки світової та національної культур, зокрема: рукописні матеріали, старовинні гравюри, карти, інкунабули, палеотипи, стародруки. Умови, в яких впродовж століть перебували ці раритети, не завжди були оптимальними та сприятливими для їхнього збереження.

Наразі хронічне недофінансування, аварійний стан будівель та комунікацій бібліотек, архівів і музеїв, нестача реставраторів, відсутність сучасних реставраційного обладнання та матеріалів спричинює руй-

М. Романюк, М. Гльчишин, Л. Льода, Б. Макаровський

нування фондів, наслідком чого є незворотна втрата цінних рукописів та книг. Значна кількість таких документів уже стала непридатна для використання, зокрема книги, часописи другої половини XIX – початку XX ст., друквані на кислотному папері. Тому негайного втручання реставраторів потребують тисячі рідкісних видань, щоб зберегти їх від подальшого руйнування та пошкодження. При відборі об'єктів для реставрації береться до уваги їхній стан, ступінь руйнування та змістовна унікальність, яку необхідно зберегти, щоб передати достовірну інформацію ще бага-